

In discussie met Winnie Sorgdrager

Lezing van de minister van Justitie voor de werkgroep Openbaar Bestuur van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D66, 25 januari 1997

Dames en heren,

Het denken over de inrichting van de samenleving - over de verhouding tussen individu, overheid en gemeenschap - heeft de afgelopen tien jaar grote veranderingen ondergaan. Die veranderingen zijn mede in gang gezet doordat de na de oorlog opgebouwde verzorgingsstaat steeds meer fundamentele gebreken ging vertonen. Ze zijn in een stroomversnelling gekomen doordat het ideologisch utopisme waarop die verzorgingsstaat was gebaseerd met de val van het communisme definitief ten onder ging. De rationalistische pretentie van een van overheidswege te realiseren perfecte samenleving bleek niet langer houdbaar.

De verzorgingsstaat is het resultaat van een door alle partijen gedeelde, vaak impliciete filosofie waarin de overheid wordt gezien als het sturende en leidinggevende hoofd van de samenleving. Alle gebreken in die samenleving, alle zaken die als onrechtvaardig kunnen worden gezien, moeten door de overheid worden geheeld. Aanvankelijk ging het daarbij om zaken waarover gemakkelijk een consensus kon worden bereikt: de invoering van het ouderdomspensioen en van de Bijstandswet om bejaarden en minder draagkrachtigen financieel onafhankelijk te maken van de liefdadigheid.

Toen de welvaart vanaf het midden van de jaren zestig sterk toenam en individualisering haar intrede deed, kreeg de overheid steeds meer taken toebedeeld waarvan de zin niet altijd voor iedereen duidelijk was. Het axioma van de Franse socioloog Durkheim - "de menselijke behoeften zijn oneindig" - kreeg een hoog waarheidsgehalte. De absurditeit van de claims die het individu deed op de overheid, wordt voor mij gesymboliseerd met de kreet die ik eens las op een blinde muur: "Wij eisen geluk."

Bij elke politieke theorie hoort een bepaald mensbeeld. Het beeld dat de verzorgingsstaat heeft van de mens is dat van een in principe 'goed' en in elk geval sociaal wezen. Dat mensbeeld werd aangetast toen steeds duidelijker werd dat de collectieve regelingen en subsidies die in de loop der tijd tot stand waren gebracht, te vaak werden misbruikt dan wel terecht kwamen bij mensen die ze niet werkelijk nodig hadden. Bovendien maakte de gedachte opgang dat mensen die door een al te moederlijke, zorgende overheid voortdurend in de watten worden gelegd, in een armoedeval terecht komen, waaruit ze zich niet kunnen bevrijden omdat ze daartoe onvoldoende geprikkeld worden. Het initiatief van mensen werd als het ware geatrofieerd. De verzorgingsstaat werd niet alleen nadelig geacht voor de zelfontplooiing van het individu, maar ook voor de economische ontwikkeling. Ten bewijze daarvan kon eenvoudig worden verwezen naar de desastreuze uitwerking van het communisme die na de val van de Muur zichtbaar was geworden. Bovendien was er het schrikbeeld van de economische globalisering: de tendens om goederen en diensten mondiaal aan te bieden, me de mogelijk geworden door de sterk toegenomen fysieke mobiliteit en wereldwijde toegankelijkheid van informatie.

Daardoor zouden ondernemingen geneigd zijn zich te verplaatsen van de westerse wereld waar arbeid duur is, naar gebieden waar arbeid veel goedkoper wordt aangeboden: de landen van Zuidoost-Azië en Oost-Europa. Door al deze ontwikkelingen is het verzorging denken op de achtergrond geraakt en is het vrije marktdenken naar voren gekomen. De filosofie van de vrije markt is in beginsel vrij eenvoudig: het welzijn van de burgers, en ook het algemeen belang, zijn het meest gediend met een zo vrij mogelijke strijd tussen individuen die elk hun eigenbelang nastreven. Het zuiver egoïstische streven van individuen leidt vanzelf tot een adequate behartiging van het algemeen belang. Daarbij kun je denken aan verbetering van de kwaliteit van goederen en diensten, maar ook aan meer prikkels voor mens en om te gaan werken, lagere loonkosten, een daardoor betere concurrentiepositie ten opzichte van het buitenland, enzovoort.

Natuurlijk is in de sterk op consensus en gematigdheid berustende Nederlandse samenleving de verzorgingsstaat niet onmiddellijk ingeruild voor de vrije markt. De verzorgingsstaat is geleidelijk aangepast aan de hand van vrije marktprincipes. Denk bij voorbeeld aan de privatisering van een aantal collectieve verzekeringen en overheidsdiensten. Dat proces is overigens nog steeds gaande. Het vrije marktdenken heeft zijn aantrekkingskracht nog niet verloren en blijft het "common sense denken" over de politiek-economische inrichting van de samenleving bepalen.

Dat is niet het minst te danken aan de zegeningen die het in economisch opzicht inderdaad lijkt te hebben gebracht. Economisch gezien gaat het met Nederland immers beter dan ooit tevoren. Dus waarom niet verder gegaan op het eenmaal ingeslagen pad?

Tegelijkertijd worden ook de beperkingen van de "vrije markt filosofie" steeds beter ingezien. Er blijken grenzen te zijn aan de vrije markt. Zo wordt het algemeen belang niet op alle gebieden automatisch bereikt door een zo vrij mogelijke markt. Een groot aantal zaken die wij in onze cultuur en samenleving bijzonder waardevol vinden, zijn niet een vanzelfsprekende uitkomst van de concurrentiestrijd van individuen of ondernemingen. Daarbij moet worden bedacht dat het perspectief, het blikveld van het individu dat alleen bedacht is op zijn eigenbelang, niet erg ruim is. Het strekt in het algemeen niet verder dan zijn eigen leven, en in de praktijk van alledag niet veel verder dan een aantal jaren.

De kunsten die vanouds slechts worden genoten door een klein deel van de bevolking moeten nog steeds worden gesubsidieerd om ze voor dat kleine deel toegankelijk te houden. Als ook op dit gebied de overheidssteun zou wegvallen, dan zouden de bezoekers van concertzaal, schouwburg en museum gigantische toegangsprijzen moeten betalen. En zou het kleine aantal liefhebbers nog kleiner worden.

Ook de gezondheidszorg kunnen we maar beter niet overlaten aan de vrije markt. Als dat wel zou gebeuren, dan zou de toegankelijkheid ervan voor veel mens en drastisch worden beperkt. En dat vinden wij in onze cultuur onaanvaardbaar. Daarom is het ook terecht de gezondheidszorg te beschouwen als een sociaal grondrecht. Die zorg moet er zijn voor iedereen en er moet ook een gelijke behandeling zijn van iedereen. Jongeren moeten geen voorrang krijgen boven ouderen, gehuwden niet boven alleenstaanden. Zo gauw wij dat zouden toelaten, kennen we aan sommige mensen een hogere waarde toe dan aan anderen. Dan laten we de waarde van het leven van mensen afhangen van bij voorbeeld hun maatschappelijk en economisch nut.

Ook andere maatschappelijk waardevolle zaken als de zorg voor bij voorbeeld wetenschap en milieu - die investeringen op de lange termijn vereisen - zijn strikt geredeneerd vanuit het eigenbelang van het individu niet interessant.

Hans Ree heeft onlangs in zijn column in NRC Handelsblad (14-1-1997) nog eens laten zien dat het calculerend gedrag van individuen niet vanzelf leidt tot een goede behartiging van het algemeen belang. Net als in het bekende prisoner's dilemma geldt ook in dit verband dat samenwerking en solidariteit uiteindelijk meer lonen dan egoïsme en onderlinge competitie. Ree schrijft dat ook ingewikkelder uitwerkingen van de speltheorie lei den tot de conclusie dat "als alle spelers consequent hun eigen belang maximaliseren, de totale winst aanmerkelijk kleiner is dan in het geval van solidariteit en altruïsme."

Dat kun je ook in de praktijk constateren. In de laatste Elfstedentocht ontstond op een gegeven moment een kopgroep van 12 man. Vooral toen het nog donker was, kwam het regelmatig voor dat een van die 12 ten val kwam. Opmerkelijk was dat de hele kopgroep dan even inhiel om de gevallene de gelegenheid te geven om weer aan te sluiten.

Gevraagd naar de reden daarvan zei Erik Hulzebosch die uiteindelijk tweede werd: "Als je consequent hard zou doorrijden bij elke valpartij, dan zou je al heel snel alleen rijden en dan word je zeker ingelopen."

Verabsolutering van het belang van de vrije markt betekent een eigenaardige uitvergroting van slechts een specifiek soort relaties tussen mensen: concurrentierelaties. Maar het grootste deel van onze tijd gaan wij op een heel andere manier met elkaar om dan in wedijver.

In gezins- en familieverband, met vrienden en kennissen, in het verenigingsleven komen heel andere vormen van menselijke relaties aan bod. Maar ook in ons werk besteden we in feite meer tijd aan samenwerking en vriendschappelijke omgang dan aan concurrentie en het najagen van eigenbelang.

Het absolute vrije marktdenken reduceert de relaties tussen mens en tot concurrentieverhoudingen, en reduceert daarmee de mens en zelf. Dit gereduceerde beeld van de mens als een egoïstisch wezen dat uitsluitend uit is op eigenbelang is ook vanuit evolutionair-biologisch perspectief bezien onjuist. De Nederlandse etholoog Frans de Waal heeft in een recente studie (Van nature goed, 1996) aangetoond dat sociaal en zelfs altruïstisch gedrag een belangrijker plaats inneemt in het leven van niet-menselijke

primaten dan individuele competitie. Zozeer zelfs dat De Waal meent te kunnen spreken van een morele component in het gedrag van chimpansees.

Het staat buiten kijf dat ook de menselijke soort haar kracht vindt in coöperatief gedrag en dat het biologische succes van onze soort voor een belangrijk deel gefundeerd is op onze natuurlijke geneigdheid tot samenwerking.

Natuurlijk speelt individuele competitie een rol, maar altijd begrensd door de sociale context van een gemeenschap. Wanneer mens en elkaar voortdurend vanuit een geïsoleerde individuele positie had den beconcurrerd, waren zij al lang geleden uitgestorven. Alleen al het zeer gedifferentieerde taalvermogen van mens en wijst op hun onderlinge afhankelijkheid en de evolutionaire noodzaak van hun samenwerking.

Bovendien kent elke menselijke cultuur een grote waarde toe aan onzelfzuchtig gedrag dat op geen enkele manier het eigenbelang dient. De meeste religies, maar ook een levensbeschouwing als het humanisme, huldigen het altruïsme. Dat wijst erop dat mens en de authentieke neiging hebben om afstand te nemen van hun eigenbelang en zich te verzetten tegen egoïsme.

De reductie van de mens tot een wedijverend wezen levert dus een fictie op. En die fictie kan onwenselijke maatschappelijke en culturele gevolgen hebben. Zo kan het vrije marktdenken onwillekeurig lei den tot de verheerlijking van die menselijke eigenschappen die voordelig zijn bij het najagen van eigenbelang: egoïsme, durf, brutaliteit en ongevoeligheid voor het leed van anderen (de verliezers, de afvallers).

Ik aarzel enigszins om het te zeggen, maar dat zijn nu juist de eigenschappen die ook veel voorkomen onder mens en die sterk geneigd zijn tot crimineel gedrag. Dat is ook niet zo verwonderlijk. Wanneer het winnen in materiele zin eenmaal het doel is geworden, en je bent door wat voor omstandigheden dan ook niet in staat dat op de legale vrije markt te verwezenlijken, dan ligt het voor de hand je te wenden tot de illegale markt.

Wat is vermogenscriminaliteit anders dan het proberen te verwerven van goederen tegen de laagst mogelijke prijs?

Mensen die zich op de vrije markt niet kunnen waarmaken, gaan zoeken naar andere manieren om tot zelfverwerkelijking te komen. Als daar geen mogelijkheden voor zijn, wordt de kans groot dat mensen geïsoleerd raken en vervreemden van de samenleving. Dat kan zich manifesteren in crimineel gedrag, maar ook in lichamelijke en psychische problemen.

Het vrije marktdenken mag dan goed zijn geweest voor de economie, het heeft wel degelijk ook zijn negatieve kanten. Uit een onderzoek gehouden in opdracht van het ministerie van SoZa en We is gebleken dat 2 miljoen Nederlanders permanent in tijdnood verkeren. Een andere conclusie was dat ruim een kwart van de mensen combinatieproblemen heeft en daar op dit moment geen oplossing voor weet. In het bijzonder voor vrouwen heeft de vrije markt- ideologie ambivalente gevolgen.

Enerzijds worden zij sterk gestimuleerd deel te nemen aan het economisch leven, bij voorbeeld als werknemer of zelfstandige ondernemer. Anderzijds worden hun traditionele taken in de private sfeer niet evenredig overgenomen door hun manlijke partners.

Het resultaat daarvan is dat vrouwen die proberen mee te draaien in de markteconomie en daarnaast kinderen hebben, meer moeten werken dan ooit tevoren. Hun tijdgebrek en 'combinatieproblemen' zijn nog groter dan die van anderen.

In zoverre het vrije marktdenken een eenzijdige nadruk legt op de noodzaak van permanente deelname aan de arbeidsmarkt van iedereen, zonder onderscheid, kan het ook nadelig zijn voor het gezinsleven.

De druk op vrouwen met kinderen om te gaan werken kan ertoe lei den dat zij, door een te grote psychische en lichamelijke belasting, onvoldoende in staat zijn aandacht te geven aan hun kinderen. Zoals al vaker gezegd, kan een onbepaalde doorvoering van een 24 uren-economie een forse inbreuk maken op het gezinsleven van vooral kleine zelfstandigen.

De prikkels die uitgaan van de vrije markt zijn niet voor iedereen alleen maar gunstig. Mensen die nog niet zo lang geleden in sociaaldemocratische kringen werden aangeduid als "de zwaksten in de samenleving" worden er niet door geactiveerd. Ofwel omdat zij daartoe lichamelijk of psychisch niet in staat zijn, zoals ouderen, zieken en gehandicapten, ofwel omdat zij geen goederen of diensten in de aanbieding hebben waar ook vraag naar is, zoals laaggeschoolden.

Uit het recente WRR-rapport Tweedeling in perspectief blijkt dat er nog steeds een belangrijke groep mens en in een structurele achterstandssituatie verkeert die de laatste jaren eerder is verslechterd dan verbeterd.

Die mensen zijn laag opgeleid, vaak werkloos, hebben een klein inkomen, zijn slecht gehuisvest en vooral woonachtig in de achterstandswijken van de grote steden. Een naar verhouding groot deel van deze 'achterblijvers' is allochtoon.

Deze in alle opzichten achtergebleven groep in onze samenleving is voor mijn beleidsterrein, voor Justitie, uitermate relevant.

Het zijn de achterstandswijken in de grote steden waar de overlast door criminaliteit en verloedering het grootst is. Daar ook groeien de kinderen op die een groot risico lopen om al in hun jeugd verstrikt te raken in de vicieuze cirkel van vroegtijdig schoolverlaten, werkloosheid, verslaving en delinquentie.

Dames en heren,

De verzorgingsstaat ging in de jaren zeventig en tachtig onmiskenbaar gebreken vertonen. Het vangnet van verzorgingsarrangementen ging werken als een hangmat of als een val waaruit mensen zich maar moeilijk konden bevrijden. De pretentie van algehele verzorging door de overheid 'van de wieg tot het graf leidde nogal eens tot passiviteit en tot misbruik en oneigenlijk gebruik van collectieve voorzieningen.

Het is dan ook niet verwonderlijk en ook zeker niet afkeurenswaardig dat, als reactie op een te ver doorgeschoten verzorgingsstaat, de vrije marktfilosofie ingang heeft gevonden. Maar ook die heeft zijn keerzijde. Ik heb zojuist enkele gebreken van die filosofie genoemd. Die gebreken blijken vooral wanneer de vrije markt als te absoluut en alleenzalmakend wordt opgevat.

Op het terrein van justitie heeft het 'verzorging denken' geleid tot een voorheen ongekende juridisering van intermenselijke en maatschappelijke problemen. Een ongekende regeldichtheid, met uitzonderingen, om te trachten voor iedere groep passende regels te maken. In combinatie met de toegenomen mondigheid van mens en werd het beroep op die regels en op uitzonderingen daarop steeds sterker en werd ook "onrecht" steeds sterker gevoeld.

Daarbij leken mensen steeds minder bereid en in staat hun eigen conflicten op te lossen en waren veel sterker dan vroeger geneigd een advocaat te hulp te roepen en de rechter in te schakelen. Die juridisering heeft een nog steeds voortdurende overbelasting van het justitieel apparaat in de hand gewerkt.

Terwijl de verzorgingsstaat als het ware uitlokte tot de juridisering van menselijke relaties en problemen maar ook van de relatie burger-overheid, past in de vrije marktsituatie juist een opvatting van regelgeving en rechtspraak als de ruggengraat van de samenleving. Daarmee bedoel ik dat het recht niet moet voorzien in alle behoeften die maar bij de burgers opkomen, maar dat het een fundamentele bescherming moet bieden tegen 'onrecht' en dat het, bij voorbeeld, eigenrichting moet tegengaan. Dat het een zekerheid biedt in een zeer flexibele omgeving, waarvan mens en weten dat ze er uiteindelijk op kunnen infrastructuur, gezondheidszorg en milieu, ook geïnvesteerd moet worden in het recht, de rechtspraak, opdat ook die is toegerust voor de toekomst. Zonder deze elementen ontstaat een situatie die onwenselijk is en die ook niet past bij de Nederlandse samenleving.

In een hypothetische absolute vrije marktsituatie zou er geen overheid zijn en zouden alle rechtsproblemen door de burgers worden opgelost. Eigen richting zou de normale gang van zaken zijn. In de Verenigde Staten, waar bij voorbeeld weinig beperkingen zijn gesteld aan de aanschaf en het bezit van wapens, wordt deze situatie veel dichterbij benaderd dan in Nederland. Een zo grote mate van zelfregulering past niet in de tradities en cultuur van West-Europa.

Als wij niet willen dat het hier zover komt moeten wij als samenleving wel bereid zijn om te investeren in een goede politiezorg en in het justitieel apparaat. Is die bereidheid er niet, dan komt eigenrichting als oplossing dichterbij. Als we niet in staat zijn tot een effectief justitie-optreden, bij voorbeeld vanwege capaciteitsgebrek, dan verliezen de burgers hun vertrouwen in de overheid en gaan andere wegen zoeken om 'hun recht te halen'.

Gezien de huidige ontwikkelingen in de criminaliteit, is het noodzakelijk voldoende te investeren in politie en justitie. Een krakend rechtsapparaat dat kreunt onder de werklast

en werkt met verouderde structuren kan de noodzakelijke functies niet vervullen. Voor preventie van criminaliteit is het ook nodig

dat de overheid zich inspant om achterstandsgroepen te ondersteunen, om iedereen een kans te geven zich te ontplooien en een plaats in de samenleving te vinden. In feite zou je in het gehele overheidsbeleid voortdurend aandacht moeten hebben voor het aspect van preventie. Het voorkomen van situaties die kunnen leiden tot crimineel gedrag. Het feit dat criminaliteit en onveiligheid door de bevolking worden aangemerkt als de grootste bedreigingen voor de samenleving is daarvoor voldoende legitimatie.

De gedachte van de WRR - meer werk creëren op laaggeschoold niveau - juich ik toe. Maar daarnaast zouden de mens en om wie het gaat moeten worden geholpen om een betere uitgangspositie te krijgen op de vrije arbeidsmarkt. Dat kan gebeuren op twee wezenlijke gebieden: in de opvoeding en in het onderwijs. Falen op school, werkloosheid, verslaving en delinquent gedrag komen vaak gelijktijdig voor en kunnen dan worden gezien als verschillende manifestaties van eenzelfde onderliggende karakterstructuur of persoonlijkheid. Die persoonlijkheid wordt gevormd in de opvoeding. De zelfdiscipline die nodig is om een enigszins stabiele positie te verwerven in onze moderne samenleving, moet in de opvoeding worden aangeleerd. Als dat niet gebeurt, dan hebben de betrokkenen een structureel probleem dat op latere leeftijd niet zo gemakkelijk meer is te compenseren.

We moeten de vrije markt-filosofie niet integraal omhelzen, maar zeker ook niet verwerpen. Als correctiemechanisme op de verzorgingsstaat kunnen vrije marktprincipes zeer goede diensten bewijzen. We moeten de goed en slechte kanten van deze filosofie nuchter in ogenschouw nemen en haar toepassen op de gebieden waar ze heilzaam kan werken. Zodoende kunnen we werken aan een mengeling van vrije markt en overheidszorg, waarbij op sommige gebieden wat meer van het een nodig is en op andere wat meer van het ander.

Het blijft wel raadzaam om ook deze ideologie - die zichzelf natuurlijk niet als ideologie beschouwt, omdat ze niet geneigd is buiten zichzelf te treden - voortdurend kritisch te blijven bezien.

Anders bestaat het gevaar dat de overmatige bescherming van de verzorgingsstaat omslaat in een oorlog van allen tegen allen. En omdat niemand zijn leven lang in de topconditie verkeert die zo'n oorlog vereist, wordt zij op den duur door iedereen verloren.

Bijlage: Prisoner's dilemma

Twee mannen - A en B - die samen een delict hebben gepleegd, zijn opgepakt en ingesloten. Er is weinig bewijsmateriaal tegen hen. Ze weten dat als ze beiden stug blijven ontkennen, ze twee jaar krijgen. Als ze allebei bekennen krijgen ze vier jaar. Als de een bekent en de ander niet, krijgt de bekennende verdachte een jaar en de ontkennende vijf jaar. Ze kunnen niet overleggen omdat ze in aparte cellen zitten.

Als de gevangenen calculerende individuen zijn die slechts uit zijn op eigenbelang, zullen ze beiden bekennen en vier jaar krijgen. Gevangene A denkt: als B bekent, krijg ik vier jaar als ik ook bekent en vijf als ik ontken. Als B ontkent krijg ik twee jaar als ik ook ontken en een jaar als ik bekent. In beide gevallen krijg ik een jaar minder als ik bekent, dus bekent ik. Gevangene B denkt hetzelfde en bekent ook, zodat ze beiden vier jaar krijgen.

Echter, als de gevangenen niet alleen uit zijn op eigenbelang, maar zich onderling verbonden voelen en solidair met elkaar zijn, blijven ze ontkennen en krijgen ze slechts twee jaar gevangenisstraf.

Betreft: **lezing van de minister van Justitie voor de werkgroep Openbaar Bestuur van de Stichting Wetenschappelijk Bureau D66, 25 januari 1997**

Beste Winnie,

Dank voor het vooraf toezenden van de tekst. Met Ed van den Berg heb ik afgesproken mijn aantekeningen bij de lezing op schrift te stellen met het oog op een mogelijke publicatie. De opmerkingen laten mijn waardering voor de lezing onverlet. Uit oogpunt van zorgvuldigheid acht ik het correct deze opmerkingen vooraf aan de je te doen toekomen.

Staat en markt

De lezing ademt een veel evenwichtiger geest over de verhouding van staat en markt, dan de laatste tijd vanuit D66 in de communicatieve beeldvorming sprake was. Dat is verheugend. Ik maak eerst enkele opmerkingen over de staat en kom vervolgens op de markt terug.

Onder verwijzing naar mijn tekst over de Geschiedenis en Achtergronden van d66 uit 1976 eerst een korte opmerking over "De Verzorgingsstaat". De Verzorgingsstaat die na de oorlog in Nederland tot stand is gebracht is gebaseerd op de toen ruim honderd jaar oude sociaalliberale ideologie, die het best kan worden geformuleerd als "het aanvaarden van een collectieve verantwoordelijkheid voor het individuele welvaart en welzijn". In tegenstelling tot de situatie internationaal, kan je in Nederland nauwelijks spreken van een Verzorgingsstaat, want het gaat weliswaar om wettelijke regelingen en publieke financiering, maar vooral om een privaat stelsel van verzorgingsinstellingen. Het sociaalliberalisme is paternalistisch [er wordt 'gezorgd'] en heeft een democratisch tekort ['voor u, maar zonder u']. Het sociaalliberalisme heeft vrijwel overal radicaaldemocratische reacties opgeroepen en in Nederland is dat de essentie van de oprichting van d66 met zeggenschap over het leven, samenleven en overleven als centrale doelstelling met daaraan gekoppeld de noodzaak een ander politiek stelsel te realiseren.

We moeten er voor waken dat we geen ex-post reconstructie van de verzorgingsstaat maken op grond van de thans geconstateerde feiten. Bij het idee van de verzorgingsstaat ging het helemaal niet om een ideologisch utopisme. Naast de gebruikelijke staatstaken, annex overheid monopolies op het gebied van belasting, veiligheid en wetgeving, groeide na de tweede wereldoorlog het besef dat de overheid een verantwoordelijkheid had voor welvaart, welzijn en zekerheid. Dat was als reactie op de vooroorlogse situatie, die we niet meer terug wilden. In tegenstelling tot de klassieke staatstaken, waren de staatsverzorgingstaken geen overheid monopolie. De in de maatschappelijke discussie gebruikelijke reductie tot sociale zekerheid als karakteristiek voor de verzorgingsstaat is onjuist. De overheid had een duidelijke verantwoordelijkheid voor een hoogontwikkelde economie (vormgegeven in het tripartite overleg), voor het welzijn (kijkend naar de regeerakkoorden werden de welzijnsvragen 'politiek' op tafel gelegd: het KVP-program proclameerde het langs politieke weg te realiseren 'geluk'), voor de sociale zekerheid en zelfs voor het realiseren van 'democratie'. Omdat het geen overheid monopolies zijn, komt de 'verantwoordelijkheid' sterker naar voren. Kern van iedere verantwoordelijkheid is het vermogen te kunnen antwoorden op de waaromvraag van het handelen: men moeten redenen kunnen geven voor het handelen. Op dat punt is de overheid tekort geschoten.

Er is op zich niet zoveel mis met de verzorgingsstaatdoelen, maar de uitvoerende vormgeving heeft niet in de pas gelopen met de maatschappelijke ontwikkeling. Daar zijn twee hoofdredenen voor aan te geven. Allereerst is dat de 'verwetenschappelijking' van het beleid. Niet de vraag wat er moest gebeuren, maar de beslissing wanneer het zou gebeuren stond centraal in het politieke debat. In de verzorgingsstaat heeft zich de 'calculerende' overheid ontwikkeld. De wetenschappen hebben zich meester gemaakt van het beleid. En de onzekerheden en discussies in de wetenschappen worden in 'onzeker' beleid weerspiegeld. Je ziet dat nu weer in de recente voorbeelden van de 'opvoedings-advisering'. Op wetenschappelijk gegronde wijze wordt aan ouders met 'moeilijke' kinderen hulp geboden bij de opvoeding. Zodra de inzichten veranderen, zal alles weer anders moeten. De tweede hoofdreden waarom de verzorgingsuitvoering niet in de pas heeft gelopen met de maatschappelijke ontwikkeling, schuilt in het in de lezing genoemde proces van individualisering. Individualisering is niet van vandaag of gisteren, zelfs niet van deze eeuw, maar begon zo ongeveer in de periode van de reformatie. Naarmate de samenleving complexer werd en mensen steeds meer van elkaar afhankelijk werden, groeide de behoefte aan individualiteit. In de traditionele samenleving fungeerde de moraal als bindmiddel, maar

Durkheim wees er al op dat de arbeidsdeling ('organische' solidariteit) voor de moderne samenleving het samenbindend element vormde. In de twintigste eeuw is het de technologie, die ons volstrekt van elkaar afhankelijk maakt. Hoe zelfwerkzaam ook, niemand kan op zichzelf bestaan, niemand is geheel zelfredzaam. Juist in die volledige afhankelijkheid van elkaar blijkt de noodzaak van elk individu afzonderlijk. In het verlengde daarvan ligt de toenemende bijzondere waarde die mensen hechten aan hun persoonlijke levenssfeer.

Voor de politiek is het hebben van een mensbeeld niet relevant. Of mensen 'in wezen' goed of slecht zijn, uit zichzelf al dan niet bereid en/of in staat zijn *tot* samenleven, doet er politiek niet toe. De samenleving maakt ons allen afhankelijk van elkaar, we moeten wel. In de politiek gaat het om het handelen, het gedrag, niet om het wezen van de mens.

Een naar de media lekkende topambtenaar 'gedraagt' zich slecht, maar 'is' wellicht niet slecht; de belasting ontduikende topondernemers 'gedragen' zich slecht, maar 'zijn' wellicht niet slecht; een crimineel, die zich aan de verkeersregels houdt om niet op te vallen, gedraagt zich 'goed', maar 'is' het wellicht niet. Je kunt nauwelijks aan een bevolking duidelijk maken dat je je beleid baseert op de gedachte dat de mens in wezen 'slecht' is, immers de beleidmakers diskwalificeren zichzelf daarmee evenzeer.

Verzorgingsvoorzieningen als de AOW of Bijstand zijn niet gemaakt vanuit een mensbeeld, maar vanuit de politieke wenselijkheid mens en in de samenleving een bestaansminimum te garanderen. Dat de uitvoeringswijze de mogelijkheid van oneigenlijk gebruik met zich brengt is mede het gevolg van de reeds genoemde 'calculerende' overheid. De grondslag van alle publieke voorzieningen is nog steeds *het recht van allen op alles*. Niemand is bij voorbaat uitgesloten en daarom moeten er keuzen worden gedaan. Het overbrengen van die voorzieningen naar de markt staat gelijk met het ontzeggen van 'rechten', het recht op voorzieningen wordt ongedaan gemaakt. De vermenging van publiek en privaat tast in dit opzicht de grondrechten aan.

Niet alle privatisering geeft een beter resultaat: meer concurrentie in de weersverwachting wijzigt het weer niet. Er zijn twee fundamentele vooronderstellingen van de vrije markt, die het model steeds moeilijker toepasbaar maken. Allereerst is dat de veronderstelling dat we ons ten behoeve van de micro-efficiency wel enige macroverspilling kunnen permitteren. Het investeringsverlies van velen weegt niet altijd op tegen het kosten afwentelend/batenoptimum van enkelen. Een tweede veronderstelling is de aanwezigheid van een kwaliteitsmoraal: iemand die niet in staat is een dienst naar behoren te leveren, dient door te verwijzen naar 'concurrenten' die dat wel kunnen. Die achttiende eeuwse moraal is voorbij.

Richt de markt zich op het eigenbelang, de essentie van de democratie is het realiseren van algemeen belang. Het is de tegenstelling tussen de Bourgeois met het hoofdaccent op het economisch gedrag, en de Citoyen met het hoofdaccent op het publiek belang. Elk individu heeft het vermogen om boven het eigen belang en de eigen belangrijkheid uit te kunnen stijgen. Het is echter wel afhankelijk of je een de daartoe geëigende situatie creëert. Pas dan zullen mensen van hun mogelijkheden gebruik maken.

Mijnerzijds nog een opmerking over 'het recht in eigen hand nemen': wanneer dat terecht wordt afgewezen betekent *"die pet past ons allemaal"* feitelijk dat we hem niet mogen opzetten.

In de verwachting hiermee aan de inleiding alle recht te hebben gedaan en ik zie uit naar de discussie, met vriendelijke groet,

Pieter

NB Wij moeten nog de definitieve afspraak maken voor jouw gastcollege bij mijn studenten wijsbegeerte van het besturen